

**КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ
ЯК НЕОБХІДНА УМОВА БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ:
СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ**

Постановка проблеми. Сучасна людина живе в умовах інформаційного перенавантаження і перманентного¹ вибору. Ускладнення і динамічність соціальних процесів стають причиною того, що повсякденне життя людини все більш узалежене від інформаційно-комунікаційних процесів і занурене в так звану «другу реальність», «суб'єктивну реальність» [1, с. 15], вплив якої є не менш значущим, ніж вплив об'єктивної реальності. При цьому інформаційне суспільство, як новий етап суспільної формації, ставить перед людиною вимогу набуття нових компетенцій. Адже використання різних засобів і технологій інформаційно-психологічного впливу стало невід'ємною складовою багатьох сфер життя – економічної конкуренції, розважальної індустрії, освітніх процесів, медичних практик, духовної, релігійної сфери та політичної боротьби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інформаційної безпеки, зокрема її психологічної складової, висвітлюються в працях

О. А. Баранова, А. М. Бежевець, Г. В. Грачова, О. П. Дзьобань, Б. А. Кормича, А. І. Марущака, В. В. Остроухова, В. Г. Пилипчука, С. О. Пудіча, Н. С. Уханової та інших.

Також слід звернути увагу, що питанням протидії інформаційним впливам та формуванню відповідних компетенцій у населення приділяється значна увага в ЄС. Зокрема, Європейською службою зовнішньополітичної діяльності на підставі прийнятого на засіданні ЄС рішення про необхідність «протидіяти продовжуванним дезінформаційним кампаніям зі сторони Росії» у квітні 2015 року було створено Оперативну робочу групу зі стратегічних комунікацій [2]. Важливою складовою її діяльності є підготовка дайджеста дезінформації, в якому аналізуються сприйняття світу російськими ЗМІ і канали поширення прокремлівської позиції, а також розглядаються останні тенденції в російських соціальних мережах. Утворено також мережу по викриттю міфів/дезінформації, що об'єднує понад чотириста експертів, журналістів, чиновників,

¹ Перманентний (від латин. *permaneo* – залишаюся, продовжуюся) – такий, що безперервно продовжується, постійний.

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

неурядові організації та аналітичні центри у понад 30-ти країнах, які повідомляють групі про факти дезінформації в пресі.

Український досвід протидії дезінформації має довшу і водночас складнішу історію, оскільки ініціатива походила не від урядових структур (top-down), а від громадянського суспільства (bottom-up) і формувалась в умовах активної фази інформаційної війни.

2 березня 2014 року був запущений сайт для перевірки фактів Stopfake.org за ініціативою викладачів, випускників та студентів Могиллянської школи журналістики та з використанням програми для журналістів і редакторів Digital Future of Journalism. Починаючи від перевірки і спростування перекрученої інформації і пропаганди про те, що відбувається в Україні, яка поширюється в ЗМІ, з часом проект перетворився в інформаційний хаб, де аналізується таке явище як кремлівська пропаганда в усіх її аспектах і проявах [3]. Проект Stopfake.org не пов'язаний і не підтримується фінансово урядовими організаціями України, а є журналістською організацією, головна мета якої – верифікація інформації, посилення медіаграмотності аудиторії і боротьба за чітке розмежування між журналістикою фактів і пропагандою.

Ще один проект MediaSapiens був заснований «Телекритикою» за підтримки Інтерньюз-Нетворк (США) з метою підвищення медіаграмотності аудиторії – допомогти споживачеві медійного контенту краще зрозуміти суть медіа, орієнтуватися в інформаційному просторі, навчитися критично

ставитися до ЗМІ, відрізнити якісну і достовірну інформацію, виявляти маніпулятивні спроби впливати на громадську думку і не піддаватися їм, дізнатися про інформаційні права і можливості їх використання. При цьому він був розрахований на фахову цільову аудиторію – журналісти, громадські активісти, керівники і співробітники громадських організацій, співробітники посольств, західних фондів, регуляторних органів, власники і топ-менеджмент телекомпаній, друкованих та електронних ЗМІ, співробітники відділів маркетингу, реалізації і технічних служб ЗМІ, навколomedійної сфери, а також народні депутати України [4].

В 2014–2015 роках в рамках проекту «Антипропаганда» активно діяли сторінки в соцмережах ВКонтакте і Facebook. На основі методології Роберта Коула, британського дослідника масових комунікацій, пропаганди і цензури, автора безлічі статей і книг, у тому числі «The international encyclopedia of propaganda», активісти аналізували випуски новин на федеральних телеканалах, маючи на меті відокремити факти від пропаганди, і допомогти зорієнтуватися у величезному потоці новин та звернути увагу на спроби маніпуляції громадською думкою. Цікаво, що самі автори позиціонували «три основних мети проекту: 1. Розповісти адекватній аудиторії про те, що взагалі відбувається в «зомбо-ящику». Багато адже його не включали роками. 2. Дати інструменти адекватним людям переконувати тих, хто підпав під обробку пропаганди в тому, що з них роблять стадо свиней по відомим, давно

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

описаним методам. 3. Персоналізувати пропагандистів» [5].

Такі ініціативи зафіксували проблему, проте для її вирішення тільки аналітичних проектів громадських активістів недостатньо. Оскільки проблема має значно ширший формат. В сучасних умовах психіка і свідомість людини наражається на постійні загрози у вигляді небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформація, пропагування культури жорстокості, насильства, порнографії, розбещеності, правового нігілізму тощо.

Обсяги інформації постійно зростають, і вміння орієнтуватись в цьому надмірі інформації саме по собі ще не є достатнім для ефективної життєдіяльності. Необхідним є вміння самостійно відокремити цінну інформацію, що стане знанням, від засилля інформаційного «шуму» чи «сміття»; сформулювати власну точку зору, що базується на особистих цінностях і ідентичності, а не є наслідком інформаційних впливів; зуміти, зрештою, застосувати отримане знання для розв'язання життєвих проблем.

При цьому зростання інформаційної складової гостро ставить питання про готовність людини до ефективної взаємодії у соціальній та соціо-психологічній сферах. Інформаційна трансформація впливає на соціальні відносини та соціальну структуру, а також на комунікативні здібності людини. В ситуації надміру інформації включаються емоційні, в тому числі захисні, реакції, що можуть призвести до формування помилкових переконань, прийняття неадекватних рішень

– шкідливих для себе або суспільства, а подекуди – порушень комунікативної функції, що вже становить предмет медичних досліджень.

Отже, в цій статті автор, базуючись на концепції інформаційного суспільства та філософському розумінні критичного мислення, застосовуючи загальнонаукові філософські та спеціально-наукові – правові, соціологічні і психологічні методи досліджень, в тому числі аналіз національного законодавства і правової доктрини, ставить за мету дослідити значення критичного мислення для безпеки людини в інформаційному суспільстві та шляхи формування соціально-правових передумов розвитку критичного мислення в сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу.

З огляду на дослідження науковців тільки незначна частина населення здатна запобігти небажаному впливу інформації, має достатній рівень інформаційної стійкості, а також володіє навичками критичного мислення. Погіршує ситуацію радянська «ідеологічна спадщина». Державна ідеологія пропагувала не лише «рівність», а й «однаковість», що виключало необхідність аналізувати середовище, обробляти значні обсяги інформації і, що найважче, робити вибір і приймати рішення. Це також знімало відповідальність за власне життя і добробут з громадянина СРСР. Стаття 39 Конституції СРСР 1977 року визначала, що «Соціалістичний лад забезпечує розширення прав і свобод, безперервне поліпшення умов життя громадян у міру виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку». Таким чином, в

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

правовому полі було закладено передумови для формування безініціативної і безвідповідальної людини, яка з часом набула саркастичного окреслення «Homo Sovieticus» [6]. «КПРС виходила і виходить з того, що формування нової людини – найважливіша складова частина всієї справи комуністичного творення» [7].

Людина за радянських часів здебільшого позиціонувалась як засіб, тим не менше, вона була і залишається метою будь-якої політики. В сучасних умовах розбудови інформаційного суспільства інформаційно-психологічна безпека особи та суспільства стала складовою частиною інформаційної безпеки держави і повинна зайняти особливе місце в державній політиці щодо її забезпечення. В. В. Остроухов визначає «об'єктом інформаційно-психологічного захисту особи стан її духовного, душевного та фізичного комфорту, а також умови та фактори, які забезпечують розвиток усіх сфер життєдіяльності особистості й суспільства, зокрема культури, науки, мистецтва, релігійних і міжнаціональних відносин. До об'єктів, на його думку, належать також мовне середовище, соціальні, ідеологічні, політичні орієнтири, суспільні та соціальні зв'язки, психофізичні фактори, що проявляються у вигляді фізичних, хімічних та інших впливів природного, антропогенного і техногенного походження, генофонд народів, які населяють державу, тощо» [8].

З метою гарантування розвитку і використання інформаційного середовища в інтересах людини та для

захисту від різного роду інформаційних небезпек є необхідним системний підхід, що буде поєднувати зусилля держави, громадянського суспільства і кожної людини зокрема. Зрештою, саме це закріплено в ст. 17 Конституції – «захист ... інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Інформаційна культура людини, як сукупність інформаційного світогляду та системи знань і умінь, що забезпечують цілеспрямовану самостійну діяльність задля задоволення індивідуальних інформаційних потреб, передбачає належний рівень інформаційної освіченості (грамотності). Критичне мислення – це процес, під час якого людина може охарактеризувати явище або предмет, висловити своє ставлення до нього шляхом полеміки або аргументації власної думки, знайти вихід із будь-якої ситуації; це вміння активно, творчо, індивідуально сприймати інформацію, оптимально застосовувати потрібний вид розумової діяльності, різнобічно аналізувати інформацію, мати особисту незалежну думку та вміти коректно її відстоювати, застосувати здобуті знання на практиці.

Відповідні компетенції є необхідною складовою сучасної освіти і на Всесвітньому економічному форумі в Давосі в переліку актуальних навичок, необхідних для успішної кар'єри, за останні роки критичне мислення піднялося в рейтингу з 4 місця (навички для 2015 року) до 2 місця (навички, які будуть важливими в 2020 році). Уміння критично мислити

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

забезпечує науково-технічний і суспільний прогрес та є запорукою демократії, забезпечує самостійні та відповідальні дії, а також характеризується самовдосконаленням [9].

В оновлених освітніх програмах МОН задекларувало впровадження компетентнісного підходу та наскрізних змістових ліній, де інформаційно-цифрова компетентність, уміння вчитися впродовж життя, ініціативність визначені як одні з ключових компетентностей школярів. Проте навчати їх цьому будуть вчителі, для яких критичне мислення часто-густо залишається на рівні ідеології. Для прикладу, у концепції нової української школи, розробленій за безпосередньої участі міністра освіти і науки Лілії Гриневич й ухваленій колегією МОН 27 жовтня 2016 року, вже у першому абзаці зазначено: «За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіти іншими сучасними вміннями. Але, – додано одразу, – українська школа не готує до цього» [10].

І знову ініціатива, як і щодо підвищення медіаграмотності, так і щодо підвищення культури критичного мислення, належить громадянському суспільству. Однією з перших ініціатив з розвитку критичного мислення стала освітня платформа «КритМислОП», яка створена командою експертів з більше ніж 15-річним досвідом розробки та впровадження у практику нових освітніх продуктів у

цій сфері. В рамках проекту здійснюється активна тренерська й викладацька діяльність – понад 970 навчальних семінарів й тренінгів з методики розвитку критичного мислення для різних категорій освітян і бізнесу, а також успішний досвід реалізації понад 50 всеукраїнських і міжнародних освітніх проектів, серед яких: навчання соціальних проектів «Молодь обирає дію» (2003), «Освітні дебати для реалізації прав людини в Україні» (2005, 2006), «Технології навчання учнів критичного мислення» (2008–2010), «Освіта для сталого розвитку в дії» (2008–2015), «Враховуй різницю: інструменти для поєднання розділених громад» (2015–2016). Налагоджено співпрацю з мережею у понад 1 600 шкіл по всій Україні [11].

У 2017 році курс «Критичне мислення для освітян» розпочато на ресурсі «Prometheus» – громадському проекті масових відкритих онлайн-курсів. Цей курс передбачає такі основні напрями навчання: суттєві ознаки критичного мислення; відрізнити навчання критичного мислення від його імітації; сфери, де критичне мислення стане в пригоді; властивості критичного мислення та особистості із прагненням до критичного мислення; застосування стратегії та процедури критичного мислення для розв’язування проблемних задач та самовдосконалення; розуміння, коли потрібно застосовувати критичне мислення та стадії його розгортання; створення належних умов для розвитку критичного мислення учнів, а також підвищення власної ефективності та успішності схвалюваних рішень. Цільовою аудиторією зазначеного

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

курсу є освітяни, особливо шкільні вчителі та викладачі вищих навчальних закладів України [12].

Звичайно, цінність і перспективність таких ініціатив неможливо применшити, але переважна кількість дорослого населення України не володіє достатніми навичками аналізу інформаційного середовища та ефективного задоволення своїх інформаційних потреб. У 2016 році на вже згаданому ресурсі «Prometheus» було запропоновано у відкритому доступі курс «Наука повсякденного мислення», що був підготовлений професорами Університету Квінсленду (Австралія) Джейсоном Тангеном та Метью Томпсоном. Цей курс пропонує опанування наукового методу критичного мислення і його застосування в повсякденному житті; інструменти, які поліпшать ваше повсякденне мислення і допоможуть глибше зрозуміти упередження; поради як можна змінити погляди інших людей; техніки для навчання і кращого запам'ятовування інформації [12].

Окрім того, на дистанційній платформі громадянської освіти від Відкритого Університету Майдану в рамках Школи Свідомого Громадянина запропоновано курс під назвою «Вступ до критичного мислення» (російською мовою), який прослухало понад 3 000 осіб [13].

Також варто звернути увагу на сторінку проекту Netfreedom.org.ua, який підтримує громадська організація «Інтерньюз-Україна» в рамках проекту «Інтернет-свобода в Україні: підтримуючи принципи свободи слова і безпеки під час конфлікту» [14]. Хоча одна з головних цілей сайту –

відстежувати порушення Інтернет-свободи в Україні, Росії та Білорусі, але паралельно вони присвячують значну увагу іншим проблемам інформаційного простору і ведуть активну просвітницьку діяльність.

Активність громадянського суспільства безперечно є свідченням розуміння проблеми у фахових колах правничих, освітніх, медійних сфер та серед фахівців з безпеки. Проте такі ініціативи неспроможні охопити як всю територію України, так і різні прошарки населення. Водночас фінансування за рахунок коштів іноземних інвесторів створює небезпеку нав'язування відповідної ідеологічної позиції певним громадським ініціативам.

В умовах гібридної війни з потужним використанням інформаційної зброї відсутність цілеспрямованої політики в інформаційному просторі та ефективного регуляторного інституту є неприпустимою помилкою, за яку доводиться платити не лише інформаційною, а й національною безпекою.

На створене в 2014 році Міністерство інформаційної політики було покладено функції головного органу в системі центральних органів виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів. Проте за три роки діяльності цього органу залишаються невирішеними такі питання, як відсутність послідовної державної політики та стратегічного підходу до

Державна політика України у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави

інформаційної безпеки; відсутність дієвої системи реагування на інформаційно-психологічні загрози й належного державного менеджменту в цій сфері, а також ефективних державних механізмів моніторингу загроз, вироблення та імплементації рішень у сфері інформаційної безпеки, координації дій різних структур у цьому процесі. Всі згадані невирішені питання впливають на інформаційну безпеку пересічного громадянина. Ситуацію погіршує відсутність реально вільного медіапростору і якісної журналістики з огляду на олігархізоване медійне середовище в Україні.

І ще однією актуальною темою, яку слід тримати в полі зору, є стан освіти протягом усього життя (Long life learning). Проблема лежить значно в ширшій площині, ніж неспроможність попереднього покоління передати наступному навички, яких у нього немає, наприклад, щодо критичного мислення. Інформація відіграє роль провідної продуктивної сили суспільства. Рівень знань, а не власність, стає основоположним фактором соціальної диференціації, теоретичні знання витісняють фізичну працю, яка поступово замінюється роботами. Таким чином, людина вимушена безперервно вдосконалювати свої знання і вміння з метою утримання власних позицій на ринку праці.

Висновки. Отже, формування компетенцій критичного мислення, на нашу думку, є необхідною умовою безпечної життєдіяльності особи в

сучасному суспільстві. При цьому серед актуальних проблем та можливих шляхів їх вирішення слід підкреслити наступні.

Для формування компетенцій критичного мислення учнів та студентів має бути належна підготовка вчителів та викладачів, а також напрацьована необхідна теоретико-методологічна база.

З огляду на пострадянську ідейну та ментальну спадщину українського суспільства і російську інформаційну агресію критичне мислення є життєво необхідною базовою здібністю для українського громадянина. Для поширення відповідних знань і набуття вмінь використовувати критичне мислення в повсякденному житті необхідним є:

1) розвиток освіти протягом усього життя на державному рівні та створення сприятливих умов для відповідних ініціатив громадянського суспільства;

2) послідовна інформаційна політика держави та єдиний державний орган, що здійснював би ефективну координацію діяльності щодо розбудови інформаційного суспільства в Україні;

3) активна участь інститутів громадянського суспільства в поширенні відповідних знань та вмінь, а також здійсненні громадського контролю.

4) вільний медіапростір з ефективними механізмами конкурентної боротьби.

State policy of Ukraine in the field of the information security of person, society and state

Список використаних джерел

1. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачев. – М. : Изд-во РАГС, 1998. – 125 с.
2. Questions and Answers about the East StratCom Task Force [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eeas.europa.eu>.
3. Сайт для проверки фактов Stopfake.org [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.stopfake.org>.
4. Проект MediaSapiens [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua>.
5. Антипропаганда – анализ выпусков новостей [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.facebook.com/pg/net.propagande/about/?ref=page_internal
6. Зиновьев А. А. Homo советикус. Пара беллум / А. А. Зиновьев. – М. : Моск. рабочий, 1991; Hosking, Geoffrey A. Homo Sovieticus or Homo Sapiens? – Univ. of London School of Slavonic and East European Studies, 1987 та ін.
7. Суслов М., цит. за Геллер М. Машина и винтики. История формирования советского человека / М. Суслов. – Москва: МИК, 1994. – 336 с.
8. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підручник / Остроухов В. В., Петрик В. М., Присяжнюк М. М. та ін.; за ред. Є. Д. Скулиша. – К. : КНТ, 2010. – 776 с.
9. Критичне мислення для освітян [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+CTFT101+2017_T3.
10. Цит. за Чи буде культура критичного мислення в новій українській школі? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/02/9/222533/>.
11. Освітня платформа з розвитку критичного мислення «КритМислОП» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.criticalthinking.expert>.
12. Наука повсякденного мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://courses.prometheus.org.ua/courses/UQx/THINK101/2016_T2.
13. Вступ до критичного мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://vumonline.ua/counse/critical-thinking/>.
14. Інтернет-свобода в Україні: підтримуючи принципи свободи слова і безпеки під час конфлікту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https:// netfreedom.oprg.ua](https://netfreedom.oprg.ua).

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор
К. Беляков,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
О. Довгань

Аннотация. Исследуются вопросы влияния критического мышления на безопасность человека в информационном обществе. Определяются состояние и перспективы формирования компетентности критического мышления в украинском обществе.

Ключевые слова: критическое мышление, безопасность человека, информационная безопасность.

Abstract. The questions of the critical thinking influence on human security in the information society were investigated in the article. The condition and prospects of the critical thinking competence forming in Ukrainian society were determined.

Key words: critical thinking, human security, information security.